

А. В. Вихрущ¹

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-4177-4614>

Н. А. Данік²

¹*Тернопільський національний медичний університет імені І. Я. Горбачевського МОЗ України*

²*Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія ім. Тараса Шевченка*

МЕТОДИ НАВЧАННЯ В СИСТЕМІ ДИДАКТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ГАЛИЧИНИ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

A. V. Vykhruhch¹, N. A. Danik²

¹*I. Horbachevsky Ternopil National Medical University*

²*Taras Shevchenko Kremenets Regional Humanitarian and Pedagogical Academy*

TEACHING METHODS IN THE DIDACTIC CULTURE SYSTEM OF HALYCHYNA AT THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY

Анотація. У статті розглядаються актуальні питання методів навчання. Схарактеризовано особливості визначення поняття «дидактична культура». На основі праць авторів навчальних посібників з дидактики розглядаються проблеми поєднання основ педагогіки та філософії, зокрема вивчення основ логіки майбутніми вчителями. Особлива увага звертається на підручник М. Барановського, який багаторазово перевидавався й користувався популярністю серед фахівців. Адже саме книги з дидактики є основою для професійної підготовки, діяльності, підвищення кваліфікації вчителів. Студенти знайомляться з їх змістом, і авторські підходи стають пріоритетними в подальшій професійній діяльності. Підкреслена важливість врахування досвіду минулих років, переваг і недоліків розвитку дидактичних систем. Окреслено перспективи подальших досліджень. Важливим завданням для фахівців з історії педагогіки є підготовка хрестоматій з історії дидактики. Необхідна серія монографічних досліджень, присвячених пошуку закономірностей розумового виховання розвитку змісту, форм, методів навчання від початкової школи до університетів. Сучасна компаративістика наближається до пошуку порівняльних характеристик розвитку дидактичних систем, щоб на основі принципу новаторства виокремити досягнення мислителів минулих років, їх вплив на сьогодення. Визначення експертами римського клубу як пріоритетного завдання розвитку «інтегрального мислення» передбачає необхідність поєднання передового досвіду минулого і сучасності, а також системної оцінки досягнень представників усіх наук, у центрі яких особистість. На часі поява нового покоління підручників з дидактики, автори яких врахують досягнення попередників і запропонують якісно нові підходи до моделювання розумового виховання, засад особистісного розвитку, педевтології.

Ключові слова: особистість; дидактика; дидактична культура; метод; логіка; розумове виховання.

Abstract. The article deals with topical issues of teaching methods. The peculiarities of the definition of the “didactic culture” concept are characterized. Based on the works of the authors of didactics textbooks, the problems of combining the basics of pedagogy and philosophy are considered, in particular, the study of the basics of logic by future teachers. Special attention is paid to M. Baranovsky’s textbook, which was republished many times and enjoyed popularity among specialists. In general, books on didactics are the basis for professional training, activities, and professional development of teachers. Students get acquainted with their content and author’s approaches become a priority in further professional activities. The importance of taking into account the experience of past years, the advantages and disadvantages of the development of didactic systems has been emphasized. Prospects for further research have been outlined.

An important task for specialists in the history of pedagogy is the preparation of textbooks on the history of didactics. A series of monographic studies devoted to the search for patterns of mental education in the development of content, forms, and teaching methods from elementary school to universities is necessary. Modern comparative studies approach the search for comparative characteristics of the development of didactic systems in order to highlight the achievements of scientists of the past years and their influence on the present based on the principle of innovation. The determination by the experts of the Club of Rome as a priority task of the development of “integral thinking” implies the need to combine the best experience of the past and the present, as well as a systematic assessment of the achievements of representatives of all sciences, the center of which is the individual.

Key words: personality; didactics; didactic culture; method; logic; intellectual education.

Вступ. З кожним роком стає дедалі очевиднішою важливість дидактичних досліджень, у центрі яких

закономірності навчання й учіння, засади розумового виховання людини від дошкільного періоду до старості (педагогічна персонологія), дидак-

тична культура. Висновок експертів Римського клубу про важливість «інтегрального мислення» лише підкреслює важливість дидактики. На нашу думку, «інтегральність» проявляється не лише в єдності наук про людину, але й у системному узагальненні досвіду минулих років. Зауважимо, що в дидактичній системі Я. А. Коменського проблема єдності вже визначалася в знаменитій тріаді: аналіз, синтез, синкрізіс, що є методологічною основою пізнавальної діяльності. Викладачі перших університетів і академій традиційно поєднували результати досягнень різних наук. Зокрема, методика вивчення окремих предметів будувалася на єдності з основами логіки, іноземними мовами. Інколи це набувало доволі несподіваного вираження. Назвемо лише один приклад. Г. Кониський, продовжуючи поетичні традиції Ф. Прокоповича, чи не єдиний мислитель, який на такому високому поетичному рівні прославив логіку і зумів показати її суть. У 1743 р. вірш був прочитаний латинською мовою в Києво-Могилянській академії. Залишається лише по-доброму заздрити студентам і тішитися з ерудиції українських викладачів XVIII століття. Використаємо фрагменти твору «Похвала логіці»: Здрастуй, славетная праце, логіки слава новая! / Нашому люду присвячую я тебе й молоді вчені. / Гарна оздобо Паллади, вродливе потомство Мінерви, / Світло високого неба і нашої школи гординя, / Шана достойна і честь тобі буде колись у нащадків, / Та імена Калліопа напише на небі безмежнім, / Наші ж сучасники славити будуть цей труд титанічний. / ... Як до воріт підійшов Ганнібалл, і не сміє вже проти / Жодного слова сказати, коли на ковадлі науки / Логіки кожний софізм увесь фальш і помилки покаже / Вченим свої і загине, бо великий суддя – ця наука. / Саме ця праця всіх вчить відрізнити правдиве від фальшу, / Істину вчить пізнавати ця парость вродлива безсмертних – / Логіка, що, мов палладій, цей скарб достопамятний неба, / Впав в давнину для Пергама і місто беріг довгі роки, / І, мов той щит, що приніс колись Лацію славу велику, / Логіки ж слава ще більша, а силу її скрізь побачиш, / Всюди вона необхідна: в житті і навчанні всесильна. / Мов океану вода, так вона проникає у темні / Надра науки усі, цей ревнитель і вождь і супутник. / ... Гідно її возвеличив, як всі попередні учені. / Як бо поеми Гомера вмістились в маленькім горісі, / Так і славетний Флаксеній уміло в короткому курсі / Виклав закони й правила логіки, щоб лиш навчалась / Талановитая молодь. Саме вона, оця молодь, / Вдячна безмежно, твої прославляти-

ме в гімнах заслуги, / Поки на світі цім матимуть силу закони людського / Розуму й логіка, вождь їх постійний і правда безсмертна [6].

Увага до питань логіки стане традиційною для викладачів, авторів посібників з дидактики XIX – початку XX століть і, на жаль, буде нівельована в другій половині XX століття, так само як і в наші дні.

Мета статті – вивчення історичних особливостей методів навчання в освітніх закладах Галичини початку XX століття.

Теоретична частина. Вітчизняна дидактика має давні та славні традиції. Достатньо згадати такі імена педагогів XX століття, які відійшли у вічність, як: Г. Ващенко, В. Сухомлинський, А. Алексюк, О. Савченко, С. Гончаренко, В. Онищук, О. Рудницька.

Серед авторів монографій, докторських дисертацій у контексті теми нашого дослідження відзначимо праці: Б. Ступарик «Розвиток шкільництва Галичини (1772–1939 рр.)» (1995); І. Курляк «Розвиток класичної освіти на західноукраїнських землях (XIX – перша половина XX ст.)» (2000); Т. Завгородня «Розвиток теорії і практики навчання в Галичині (1919–1939 роки)» (2000); В. Вихрущ «Розвиток теоретико-концептуальних основ вітчизняної дидактики (друга половина XIX – початок XX століття)» (2001); М. Чепіль «Теорія і практика формування національної свідомості дітей та молоді Галичини (друга половина XIX – перша третина XX ст.)» (2001); С. Яворська «Становлення і розвиток методики навчання української мови як науки (XVI–XX ст.)» (2005); І. Стражнікова «Історіографія розвитку педагогічної науки у дослідженнях Західного регіону України (друга половина XX – початок XXI століття)» (2015); С. Кушнірук «Становлення і розвиток категорійно-поняттєвого апарату вітчизняної дидактики (XVII–XX ст.). Частина 1. (XVII – поч. 60-х рр. XX ст.)» (2018); М. Галів «Розвиток епістемологічних засад українського історико-педагогічного нарративу (середина XIX – початок XX століття)» (2019); М. Багрій «Тенденції розвитку педагогічних ідей і просвітницька діяльність українських письменників Західної України (кінець XVIII ст. – 1939 р.)» (2021).

Серед праць, що розкривають окремі дидактичні аспекти, заслуговує на увагу науковий доробок В. Бондаря, Л. Ваховського, Л. Вовк, С. Гончаренка, В. Гриньова, В. Гриньової, М. Євтуха, І. Зязюна, О. Квас, Б. Коротяєва, М. Левківського, В. Лозової, В. Майбороди, М. Мукан, З. Нагачевської, Н. Ничкало, І. Підласого, С. Сисоєвої, М. Сокол,

М. Стельмаховича, О. Сухомлинської, Н. Федчишин, Т. Хвалибоги та інших.

Упродовж останніх років збільшується увага до питань розвитку дидактичної культури. Про це свідчать праці таких дослідників, як: О. Білоус, В. Гриньов, В. Клачко, А. Плаксін. Першість займає кандидатська дисертація В. Й. Гриньова «Формування дидактичної культури майбутнього вчителя» (2003).

Аналізуючи особливості розвитку дидактичних систем, доцільно особливу увагу звернути на підручники і навчальні посібники. Адже саме вони є основою для професійної підготовки, діяльності, підвищення кваліфікації вчителів. Студенти знайомляться з їх змістом, і авторські підходи стають пріоритетними. Важливо максимально врахувати досвід минулих років, переваги і недоліки розвитку дидактичної культури фахівців.

Аналізуючи проблему дидактичної культури, автори не можуть остаточно визначити походження цього поняття. На даний час утверджується висновок, що це поняття використав відомий письменник Джон Фаулз у дискусійному творі «Арістос», який був опублікований в 1964 р. Зауважимо, що книга має багато цікавих виховних і дидактичних аспектів. У контексті теми дослідження важливим є висновок щодо засобів масової комунікації: «стандартизуючі технології, заміна дидактичною культурою двадцятого століття дидактичної моралі дев'ятнадцятого як доказ того, що орган пропаганди «служить» публіці, поширення музеїв і художніх галерей, книжкове море інформації – все це примушує нас, істот в основі своїй сучасних, бачити світ через безвідносний спосіб» [10, с. 132]. Як бачимо, тезис безпосередньо не має відношення до навчального процесу. Але він виявився доволі вдалим для характеристики розвитку дидактичних систем і для відповідних змін у педагогіці.

На нашу думку, ця проблема потребує додаткового вивчення фахівцями з компаративістики. Ба більше, *поява самої назви не означає, що раніше проблема не аналізувалася за сутнісними ознаками.*

Традиційно виникають труднощі при визначенні поняття. Вітчизняні фахівці часто використовують визначення представників інших країн, зокрема Т. Березіної, на думку якої «дидактична культура керівника закладів вищої освіти – це інтегративна якість особистості, яка виражається в сукупності компетенцій у педагогічній і психолого-дидактичних галузях знань, здатність активно впливати на постановку та розвиток освітнього процесу вищо-

го закладу освіти, які дозволяють гарантувати високу якість освіти» [8, с. 297]. Це визначення має ряд недоліків. Кожне педагогічне явище має «інтегративні» особливості. Сукупність компетенцій у поєднанні педагогіки і психології викликає більше запитань, ніж відповідей. Ці ж недоліки властиві активному впливу на «постановку та розвиток освітнього процесу вищого закладу освіти» і на гарантії високої якості освіти.

Аналізуючи дидактичну культуру майбутнього викладача закладу вищої освіти МВС, А. А. Плаксін пропонує розглядати це поняття як «інтегральну властивість особистості педагога, що забезпечує ефективну педагогічну діяльність щодо формування професійної культури майбутнього фахівця і сприяє створенню та освоєнню викладачем нових педагогічних цінностей і технологій, саморозвитку його особистості, дидактичній культуротворчості. Дидактична культура при цьому є складником педагогічної культури як суспільного явища. Дидактична культура майбутнього викладача закладу вищої освіти МВС ґрунтується на чітких і вичерпних знаннях викладача з дисципліни, яку він викладає, професійній компетентності, гуманістичній системі цінностей і переконань, сучасному педагогічному мисленні, дидактичній культуротворчості» [8, с. 297]. Це визначення значно краще. Його недоліком є порушення вимог логіки. Маємо на увазі вимогу про недоцільність повторення базового поняття (дефінієндум) через аналогічні поняття. Маємо своєрідний перелік: дидактична культура – професійна культура – педагогічна культура – культуротворчість. Як позитивний факт відзначимо увагу до цінностей і саморозвитку.

Заслуговує на увагу пропозиція А. А. Плаксина структурувати дидактичну культуру на ціннісно-мотиваційний компонент, який полягає у «сформованості у майбутнього викладача сукупності педагогічних цінностей як норм, що регламентують його освітню діяльність (цілей, засобів, відносин, якостей) і що породжує у свідомості викладача особистісну систему ціннісних орієнтацій і позитивну мотивацію до освітньої діяльності»; когнітивний компонент «сукупність методологічних, загальнотеоретичних, дидактичних, методичних знань, що забезпечують основу дидактичної компетентності майбутнього викладача. При цьому ядром когнітивного компонента виступають дидактичні знання, що відображають сучасні теорії, концепції, закономірності, принципи, форми та методи організації освітнього процесу»; технологічний

компонент «дидактичні умови (гностичні, проєктувальні, конструктивні, організаторські, комунікативні), володіння якими дозволяє майбутнього педагогу здійснювати процес навчання курсантів, моделюючи оптимальні форми, методи, прийоми і способи взаємодії з тим, кого навчає»; особистісно-творчий компонент «сформованість власних авторських інноваційних елементів дидактичного процесу, високий ступінь особистої творчості в освоєнні інноваційних методів і прийомів навчання, постійний розвиток креативного педагогічного мислення» [9, с. 55].

Парадокс у тому, що автори, використовуючи досвід педагогів з інших країн, пропонуючи свої визначення поняття «дидактична культура», недостатньо поцінують найкраще визначення, яке запропоноване в дисертації В. Й. Гриньова в 2003 р. На думку автора дисертації, це поняття потрібно розглядати як «особистісне утворення, що зумовлює ефективність навчально-пізнавальної діяльності суб'єктів навчання, сприяє створенню й освоєнню студентом педагогічних цінностей і технологій, стимулює його до саморозвитку й творчості» [3]. Підкреслимо декілька важливих аспектів. По-перше, В. Й. Гриньов розглядає проблему в контексті пізнавальної діяльності суб'єктів. Тобто йдеться про взаємодію викладача і студента, або вчителя і учня. По-друге, виокремлено питання цінностей. По-третє, пріоритетність саморозвитку і творчості свідчить про розуміння перспективних завдань на десятки і десятки років.

Ми спробували дещо розширити цю проблему. Розвиток суспільства дозволяє розглядати дидактичну культуру на рівні учасників навчального процесу: вчителів, викладачів, вихователів, батьків, учнів, студентів, людей будь-якого віку, які займаються самовдосконаленням.

На нашу думку, дидактична культура – це розуміння і використання в процесі навчання і учіння закономірностей інтелектуального розвитку людини. Розуміння передбачає інформаційну складову, використання підкреслює необхідність практичної діяльності. Навчання і учіння виокремлюють суб'єктність процесу. Усвідомлення закономірностей підкреслює вищий рівень дидактичної культури в порівнянні з хаотичними діями. Можна було б не вказувати на навчання і учіння, оскільки це суть сучасної дидактики, але на цьому етапі ми вважали за необхідне підкреслити ці два процеси, які, зокрема, є доброю ілюстрацією філософського закону єдності та боротьби протилежностей. До-

статньо згадати взаємодію Платона й Аристотеля. У сучасних умовах про це могли б багато сказати керівники наукових шкіл. Щодо творчості й самовдосконалення ми розглядаємо ці явища в контексті переходу до рівня особистості. Проблема дидактичної культури виявилася настільки глибокою і перспективною, що слід очікувати серії монографічних досліджень. Очевидною є необхідність диференціації, якої можна досягти уточненням назви одного із суб'єктів навчального процесу: дидактична культура учителя, дидактична культура викладача, дидактична культура батьків (дискусійно, але перспективно, адже батьки з відповідним рівнем освіти беруть участь у навчанні дітей). Ба більше, ще будуть написані посібники з врахуванням специфіки предметів і навчальних закладів.

Враховуючи значну кількість узагальнюючих праць, вважаємо за необхідне концентрувати увагу на ретроспективній оцінці елементів дидактичних систем і, зокрема, методів навчання.

Характерною особливістю вивчення закономірностей розвитку методів навчання є неточність у періодизації, оцінка їх значимості поза контекстом розвитку дидактичних систем, «автономність» від досягнень філософської думки (насамперед гносеології та логіки). Помітною є увага до персоналізації дидактичних систем і в той же час відсутність авторів при визначенні основних понять методів навчання. Винятком є лише класифікація методів, та й то здебільшого без належної оцінки досвіду представників інших країн. Пояснити ці особливості можна відсутністю хрестоматій з історії дидактики, необхідної серії монографічних досліджень.

За основу розвитку дидактичних систем ми використали періодизацію, яку запропонував А. В. Вихруц (А. В. Вихруц, 2022): етнодидактика, релігійна дидактика, філософська, університетська, педагогічно-психологічна, інформаційна, інтегральна дидактика [2]. При всій умовності назв така періодизація дозволяє впорядкувати інформацію, вийти на рівень структурних, функціональних, теоретичних моделей. Характерною особливістю вищеназваних періодів є їх неперервна взаємодія, своєрідне інформаційне доповнення, яке на кожному з етапів розвитку країни має свої особливості. Ми підкреслюємо специфіку країн насамперед тому, що рівень цивілізаційного розвитку значно відрізнявся. Для прикладу, якщо у Швейцарії (1900) на тисячу населення не було неграмотних зовсім, то в російській імперії цей показник становив 747 [2]. Зауважимо ще одну особливість. Високий рі-

вень освіти в гімназіях і недостатня увага до цих питань у масових школах.

Польські автори здебільшого розглядають три дидактичних системи, що повинно стати темою окремої дискусії. Це школа, яку помилково називають традиційною, гербартианською (Й. Ф. Гербарт був би здивований), система нового виховання (Д. Дьюї), сучасна система (С. Френе).

Аргументація неточності назв пояснюється хоча б тим, що серед характерних рис «традиційної» школи називають поділ змісту на навчальні предмети (це було до Й. Ф. Гербарта і не змінилося здебільшого й до наших днів); пасивність учнів (це не витримує критики, достатньо згадати першу класифікацію учнів Я. А. Коменського); домінування вивчення матеріалу напам'ять, зовнішню мотивацію за допомогою оцінки і контролю (у працях Й. Ф. Гербарта це лише один з елементів). Додаткового вивчення потребує популярне твердження, що наукова педагогіка (а значить і дидактика) виникла в другій половині XIX століття на основі праць Й. Ф. Гербарта, який начебто поєднав педагогіку, етику і психологію. Методи, які використовував Й. Ф. Гербарт, майже не відрізняються від методів Я. А. Коменського. Це теоретичне узагальнення праць інших авторів, свого практичного досвіду. Щодо психології не потрібно забувати, що ця наука в XIX столітті робила також лише перші «теоретичні» кроки. Зауважимо, що авторські психологічні школи починають розвиватися лише в XX столітті. Ці стереотипи мають не лише теоретичне, але й практичне значення. Достатньо згадати численні спроби «оновлення» традиційної школи і книги, які обіцяли «революційні» зміни в дидактиці.

Проаналізуємо особливості методів навчання як системи і підсистеми дидактичних систем, які були властиві навчальним закладам Галичини початку XX століття.

Розглянемо декілька важливих праць польських авторів. В. Шулякевич (Władysław Szulakiewicz) досліджувала польські підручники з дидактики (1860–1914). Авторка поєднує питання появи перших підручників з дидактики з періодом підготовки і відкриття вчительських семінарій. Перелік підручників доволі цікавий: “Dydaktyka czyli umiejętność nauczania” (1863, 1864, 1867, 1872); “Zasady logiki i dydaktyki ogólnej dla użytku seminariów nauczycielskich polskich” (1880); M. Baranowski “Dydaktyka uzupełniona “zasadami logiki” dla użytku seminariów nauczycielskich i nauczycieli szkół ludowych” (перше видання у Львові в 1895 р. – де-

сьят видання 1926 р.); “Zasadnicze pojęcia dydaktyki i logiki dla użytku w seminariach nauczycielskich i nauce prywatnej” (1901); “Wiadomości z pedagogiki i dydaktyki” (1910) [13]. Зауважимо певне протиріччя. Авторка підкреслює, що десяте видання популярної дидактики було підготовлено в 1926 р., а автори педагогічної енциклопедії стверджують, що це було дев'яте видання [12].

Розглянемо одну з книг авторства М. Барановського. Польські автори педагогічної енциклопедії підкреслюють, що він після навчання в гімназії в Станіславі (після 1962 р. – Івано-Франківськ) продовжив вивчення математики і філософії у Львівському університеті, після закінчення якого працював учителем, викладачем вчительської семінарії в Станіславі, директором жіночої семінарії у Львові, інспектором народних шкіл. Вивчав досвід інших країн, працював редактором журналу “Szkoła”. Автор підручника з педагогіки (12 видань), дидактики (9 видань, останнє в 1926 р.), підручника з шкільної гігієни. Досліджував актуальні питання історії педагогіки: “Historię szkół ludowych Krul / Stoł. M. Lwowa” (1895), «Pogląd na rozwój szkolnictwa ludowego w Galicji» (1897), “Książki szkolne w szkołach ludowych galicyjskich i innych ziemiach polskich dawniej używane” [12].

Важливим і значним є вклад М. Барановського в розвиток педагогічної думки Галичини. Підготувавши до друку педагогіку і дидактику для народних шкіл і семінарій, він займався такими актуальними питаннями, як виховання, мета, завдання, методи, види та форми навчання, а також особистісним розвитком учителів.

М. Барановський у вихованні підкреслював виховний вплив учителя на учня. Метою виховання повинні бути гармонійний догляд, розвиток й освіта усіх духовних та тілесних сил дитини [11].

Барановський окреслював, чим є і яку роль відіграють методи виховання. Він вважав, що виховання може бути ефективним лише тоді, коли вчитель знає виховні засоби, вміє їх оцінити та правильно застосувати. Методи повинні звертати увагу на мету самого виховання й індивідуальність учня.

У контексті досліджуваного періоду розглянемо книгу Мечислава Барановського (сьоме видання) [11]. Особливу увагу викликає той факт, що книга адресована вчителям семінарій, а враховуючи регламентацію навчального процесу, впливала на весь освітній простір. Насамперед розглянемо структуру книги. Зміст міг би служити прикладом і для сучасних авторів: значимість науки, мета нау-

ки, підготовка до педагогічної діяльності; поняття дидактики; правила логіки, необхідні для дидактики (поняття, судження, правила мислення, висновки, методологія); навчальні заклади; виховуюче навчання; завдання народної школи; що потрібно вивчати; як потрібно вчити, метод навчання; план навчання, поділ годин; проведення уроків; форми навчання; способи навчання; роль вчителя; засади навчання; засоби навчання; помилки вчителів; професійні обов'язки вчителів; навчання глухонімих і сліпих.

Зауважимо, що використання книг у семінаріях і бібліотеках дозволялося спеціальним розпорядженням (с. к. Ministerstwa Wyznań i Oświaty). Насамперед звернемо увагу на стиль написання тексту. Він лаконічний, доступний, легко запам'ятовується. На початку підкреслюється, що добрий вчитель повинен вміти вчити, а це важке мистецтво, яке вимагає здібностей, ґрунтовних знань і досвіду, набутого практикою. У визначенні поняття «дидактика» виокремлено важливість засад і способів, за допомогою яких навчання проходить легко та успішно.

Автор виокремлює три головні питання дидактики: що вивчати; як вчити (*саме тут з'являється питання способів або методу і підкреслюється важливість психології та логіки*); де і хто має вчити. Звернімо увагу на відсутність теми кого вчити [11].

Розділ, присвячений питанням логіки, мало чим відрізняється від сучасних підручників з філософії, хіба що доступністю і конкретними прикладами. Звернемо увагу на відомі з часів Аристотеля вимоги до визначення поняття, яке повинно бути лаконічним, без тавтології, не містити заперечення, двозначних слів. Важливими є правила мислення, судження, висновків. На думку М. Барановського, *спосіб, який використовує вчитель для того, щоб молодь вияснила і засвоїла матеріал, і називається методом навчання* [11, с. 48–49]. Важливим є зауваження, що навчання в гімназіях повинно базуватися на елементарних способах у нижчих класах із поступовим переходом до методів, властивих закладам вищої освіти. *Автор звертає увагу на поєднання елементів аналізу, синтезу, асоціацій, систематизації, практичного застосування.*

У контексті теми дослідження важливим є поділ на три головні «форми» навчання, такі, як: виклад (монологічна, акроаматична); запитання (катехетична, еротематична); розмова, діалог (обмін думками, запитання від вчителя і учня). Кожна форма навчання, яка за сучасною термінологією є, власне кажучи, методом, поділяється на структурні еле-

менти. Наприклад, монолог розглядається в контексті п'яти можливих варіантів: говорить лише вчитель, учитель говорить, а учень механічно повторює, вчитель диктує, а учень записує, вчитель показує, а учень дивиться і повторює, вчитель дає завдання, а учень виконує.

Щодо запитань, то виокремлено три складові: повторення, екзамен, спрямування до самостійного розуміння і пізнання.

Фахівців зацікавить поділ діалогів на сократичні (розмова між вчителем і учнем) і парламентарні, коли розмова здійснюється з групою учнів [11, с. 55].

Цінність кожного методу оцінюється через розвиток самостійності та зацікавленості.

Окрім основних методів, згадується вивчення напам'ять (мнемонічна форма), навчання за допомогою таблиць, взаємне навчання, групові форми, автодидактика (самостійне навчання), повторення.

Значна увага звертається на використання наочності (предмети, малюнки, моделі). Проводиться поділ на усні і письмові завдання. Вказується на важливість пояснення, описів, вправ, повторення, домашніх завдань.

Сократичний метод поділяється на сократичну іронію і сократичну індукцію, за допомогою якої учень досягає рівня розуміння суті понять і правил. Хоча відразу робиться висновок про використання в школі лише запитань і неможливість використання методу в цілому.

Окремий параграф присвячений характеристиці аналітичних і синтетичних запитань. Запитання повинні бути лаконічні, стосуватися одного предмета, конкретні, однозначні, зрозумілі, відповідними до норм граматики, простими.

Підкреслена необхідність поєднання любові, поваги і вимогливості; врахування рівня розвитку і можливостей учня; зацікавленості навчанням (згадується висновок Гербарта, що найбільшим гріхом учителя в навчанні є нудьга. У Польщі популярним є вислів “śmiertelna nuda”); доступність, ґрунтовність, наочність, навчання; практична спрямованість, поєднання формального і матеріального навчання, враховувати індивідуальні особливості учня; прагнути до гармонійного розвитку учня.

М. Барановський називає три основні причини помилок учителя в навчанні, такі, як: недостатня обізнаність із дидактичними і методичними засадами, ігнорування цих засад при належній поінформованості, брак досвіду. Виокремлено помилкові дії при виборі методів навчання [11, с. 94].

Заслужують на увагу методи навчання глухо-

німих і сліпих дітей. Зауважимо, що такі поняття, як спосіб, форма, метод, розглядаються як рівнозначні.

Характерною особливістю книги є використання польських і десятків німецьких авторів. Серед педагогічних журналів згадується й український журнал «Учитель», а також книга М. Наврочинського «Методика навчання в народній школі», яка була опублікована в Чернівцях (1900).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Важливим завданням для фахівців з історії педагогіки є підготовка хрестоматій з історії дидактики. Необхідна серія монографічних досліджень, присвячених пошуку *закономірностей* розвитку змісту, форм, методів навчання від початкової школи до університетів. Сучасна компаративістика на-

ближається до пошуку порівняльних характеристик розвитку дидактичних систем, щоб на основі принципу новаторства виокремити досягнення мислителів минулих років, їх вплив на сьогодення. Врешті, на засадах пріоритетного завдання, визначеного експертами римського клубу як «інтегральне мислення», необхідна інтеграція минулого і сучасності, а також системна оцінка досягнень представників усіх наук, у центрі яких особистість. На часі поява нового покоління підручників з дидактики, автори яких врахують досягнення попередників і запропонують якісно нові підходи до моделювання розумового виховання, засад особистісного розвитку, педевтології.

Список літератури

1. Білоус О. С. Формування дидактичної культури майбутнього викладача вищої школи / О. С. Білоус // Науковий вісник Південноукраїнського національного університету ім. К. Д. Ушинського. – 2013. – № 7-8. – С. 167–173.

2. Вихруц А. В. Професійна лінгводидактика в контексті особистісної парадигми : монографія / А. В. Вихруц, І. І. Гаврищак, С. І. Гнатишин ; за ред. А. В. Вихруца, К. Л. Стефанишин. – Тернопіль : ТНМУ, 2022. – 282 с.

3. Гриньов В. Й. Формування дидактичної культури майбутнього вчителя : автореф. дис. ... канд. пед. наук / В. Й. Гриньов. – Х., 2003. – 20 с.

4. Завгородня Т. К. Розвиток теорії і практики навчання в Галичині (1919–1939 роки) : автореф. дис. ... д-ра пед. наук / Т. К. Завгородня ; Ін-т педагогіки АПН України. – К., 2000. – 30 с.

5. Клачко В. Дидактична культура викладача вищого навчального закладу МВС у психолого-педагогічних дослідженнях: проблемний аспект / В. Клачко, А. Плаксіні // Вісник Академії управління МВС. – 2009. – № 2. – С. 164–173.

6. Кониський Г. Похвала логіці / Г. Кониський // Ізборник [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://litopys.org.ua/old18/old18_08.htm.

7. Плаксіні А. Дидактична культура як науковий феномен, його структура та сутнісні характеристики / А. Плаксіні // Освітологія, Oświatologia. – 2015. – № 4. – С. 126–130.

8. Плаксіні А. А. Особливості розвитку дидактичної культури майбутніх викладачів закладів вищої освіти МВС України // Молодий вчений. – 2018. – № 4. – С. 296–300.

9. Плаксіні А. А. Сутнісні характеристики дидактичної культури майбутніх викладачів закладів вищої освіти МВС України / А. Плаксіні // Молодь і ринок. – 2018. – № 3. – С. 52–57.

10. Фаулз Д. Арістос / Д. Фаулз. – Вінниця : ПП «Видавництво «Тезис», 2003. – 340 с.

11. Baranowski M. Dydaktyka uzupełniona «zasadami logiki» dla użytku seminariów nauczycielskich i nauczycieli szkół ludowych / M. Baranowski. – Warszawa, 1909. – Wyd. 7. – 113 s.

12. Możdzień S. Baranowski Mieczysław Tytus / S. Możdzień // Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku. – Warszawa : Wydawnictwo Akademickie «Żak», 2003. – Т. 1. – С. 312–313.

13. Szulakiewicz W. Polskie podręcznikido dydaktyki w Galicji w latach 1860–1914 / W. Szulakiewicz // Galicja i jej dziedzictwo. – Rzeszów : Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, 1996. – Т. 6. – С. 59–76.

References

1. Bilous, O.S. (2013). Formuvannya dydaktychnoyi kultury maibutnogo vykladacha vyshhoi shkoly [Formation of the didactic culture of the future teacher of the higher school]. *Naukovyj visnyk Pivdenoukrayinskoho nacionalnoho universytetu im. K. D. Ushyskogo – K. D. Ushynskyy Scientific Bulletin of the South Ukrainian National University*, 7-8, 167-173 [in Ukrainian].

2. Vykhruhshh, A.V., Gavryshchak, I.I., & Hnatyshyn, S.I. (2022). *Profesiina linpvodydaktyka v konteksti osobystisnoyi paradygmy [Professional language didactics in the context of the personal paradigm]*. Ternopil: TNMU [in Ukrainian].

3. Hryniiov, V.Y. (2003). Formuvannya dydaktychnoyi kultury maibutnioho vchytelia [Formation of the didactic

culture of the future teacher]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].

4. Zavorodnia, T.K. (2000). *Rozvytok teorii i praktyky navchannya v Galychyni (1919–1939 roky)* [Development of the theory and practice of education in Halychyna (1919–1939)]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

5. Klachko, V., & Plaksin, A. (2009). *Dydaktychna kultura vykladacha vyshhogo navchalnogo zakladu MVS u psichologo-pedagogichnykh doslidzhennyakh: problemnyj aspekt* [Didactic culture of a teacher of a higher educational institution of the Ministry of Internal Affairs in psychological and pedagogical research: a problematic aspect]. *Visnyk Akademiyi upravlinnya MVS – Bulletin of the Academy of Internal Affairs Management*, 2, 164-173 [in Ukrainian].

6. Konyskyi, G. (1743). *Pokhvata lohitsu* [Praise of logic]. Retrieved from: http://litopys.org.ua/old18/old18_08.htm [in Ukrainian].

7. Plaksin, A. (2015). *Dydaktychna kultura yak naukovyj fenomen, joho struktura ta sutnisni kharakterystyky* [Didactic culture as a scientific phenomenon, its structure and essential characteristics]. *Osvitohiia, Oświatologia – Education*, 4, 126-130 [in Ukrainian].

8. Plaksin, A.A. (2018). *Osoblyvosti rozvytku dydaktychnoyi kultury maibutnikh vykladachiv zakladiv vyshchoyi osvity MVS Ukrayiny* [Features of the development of didactic culture of future teachers of higher education institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]. *Molodyi vchenyi – A Young Scientist*, 4, 296-300 [in Ukrainian].

9. Plaksin, A.A. (2018). *Sutnisni kharakterystyky dydaktychnoyi kultury maibutnikh vykladachiv zakladiv vyshchoyi osvity MVS Ukrayiny* [Essential characteristics of the didactic culture of future teachers of higher education institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]. *Molod i rynek – Youth and the Market*, 3, 52-57. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mir_2018_3_12 [in Ukrainian].

10. Faulz, Dzhon (2003). *Aristos [The Aristos]*. Vinnytsia: PP «Vydavnytstvo «Tezys» [in Ukrainian].

11. Baranowski, M. (1909). *Dydaktyka uzupełniona “zasadami logiki” dla użytku seminariów nauczycielskich i nauczycieli szkół ludowych*. Warszawa.

12. Możdzień, S. (2003). Baranowski Mieczysław Tytus. *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*. Warszawa.

13. Szulakiewicz, W. (1996). *Polskie podręcznikido dydaktyki w Galicji w latach 1860–1914. Galicja i jezdziejdzictwo*. Rzeszów: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej.

Отримано 17.02.23
Рекомендовано 07.03.23

Електронна адреса для листування: vykhrushchav@tdmu.edu.ua